

Wojewódzki Ośrodek Metodyczny
Polskie Towarzystwo Historyczne
Oddział w Białej Podlaskiej

Tomasz Demidowicz

Czemierniki - zarys dziejów

Biała Podlaska, 1996

REGIONALIA

IC Cze

102222

943.8 Czemierniki

IC Cze

Miejska Biblioteka Publiczna
Biała Podlaska

5 116241000008

Czemierniki

Staropolska wieś Czemierniki XIII - XV w.

Dzieje miejscowości, której nazwa ma charakter topograficzny, pochodzi bowiem od rośliny trującej ciemierzycy lub ciemiernik sięgają II połowy XIII w. Na lata 1253 - 1325 przypada lokacja tej wsi, wzniesienie kościoła rzymskokatolickiego pw. Św. Stanisława oraz założenie parafii.

Rejestrowana w źródłach pod 1325 r jako wieś i siedziba jednej z 28 parafii rzymskokatolickich w archidiakonacie lubelskim w ziemi sandomierskiej była w posiadaniu rodu rycerskiego Dembińskich vel Dębińskich herbu Rawicz z Dembian. W latach 1330 - 1389 jako niewielka wieś szlachecka była przedmiotem procesu między wdową Rochną po Leonardzie Dembińskim i jego córkami: Klarą, Leonardą a Pakoszem Włodkiem, Jaśkiem i Żegotą z Dembian prawdopodobnie potomkami z pierwszego małżeństwa wspomnianego Leonarda. Na początku XV w. wieś Czemierniki była w posiadaniu Adama z Charłęża, a następnie jego córki Jachny, która w 1420 r. tytułem wiana wniosła tę wieś w ród szlachecki Drobotów. W II połowie XV w. będąc własnością Jana Droboty wieś Czemierniki posiadała kilka łanów "pod sobą", młyn, karcznę i była siedzibą dość dużej parafii rzymskokatolickiej, której proboszcz Oliwariusz zbierał dziesięcinę snopową z folwarku Charłęż kołędę i świętopietrze zaś ze wsi Paszki, Niewęgłosz - Dzierzki, Niewęgłosz - Guzki, Branica i Zbulitów.

Czemierniki - miasto rezydencja rodu Firlejów XVI - XVII w.

Na początku XVI w. wieś Czemierniki z rąk wspomnianego rodu Drobotów drogą kupna przeszła w ręce Mikołaja Firleja z Dąbrowicy herbu Lewart (zm. 1526), ówczesnego dworzanina królewskiego, a w latach następnych wojewody sandomierskiego, hetmana wielkiego koronnego i kasztelana

krakowskiego, twórcy wielkości rodu Firlejów. Właściciel ten, dobry gospodarz, organizator, żołnierz i dyplomata " na gruntach dziedzicznych wsi Czemierniki" zakłada miasto wykorzystując dogodne miejsce. Na podstawie przywileju króla Zygmunta I Starego z 12 IV 1509 r. "za zasługi wojenne pod Smoleńskiem i Dorohobuzem" uzyskuje zgodę na przeniesienie dotychczasowej wsi Czemierniki na miasto, prawo magdeburskie dla nowo lokowanego miasta oraz podobne prawo dla sąsiednich wsi Skoki, Wola Sucha i Wygnanów. Równocześnie wyrażona została zgoda królewska na ustanowienie w tychże Czemiernikach cotygodniowych targów w każdy wtorek, oraz dwu jarmarków rocznie: jednego na Św. Stanisława (tj. 8 maja) i Św. Mikołaja (tj. 6 grudnia). W efekcie starań wspomnianego właściciela powstało miasto z dużym rynkiem o kształcie wydłużonym z ulicami wychodzącymi z naroży, korzystające z samorządu i posiadające własny herb. Wyobrażał ten ostatni jakby wazon z rośliną o trzech liściach, przy czym na środkowym liściu widoczny był krzyż. Przejęte przez syna Mikołaja Firleja - Piotra Firleja z Dąbrowicy (1526 - 1553) miasto Czemierniki uległo dalszemu rozwojowi. W połowie XVI stulecia było centrum dóbr czemiernickich i siedzibą i jednej z największych parafii rzymskokatolickich w archidiecezji lubelskiej, do której obok miasta należały wsie: Bełczac, Branica, Działyń, Jeleń, Juliapol, Jezioro, Leszkowice, Łubka, Niedźwiada, Asmelin (Amelin), Ostrówek, Pomyków, Skoki, Stoczek, Suchowola, Świerze, Tulniki, Wierchowiny, Władysławów, Wola Kamieniowa, Wólka Siemieńska, Wygnanów, Zbulitów, Zdunkówka (Wólka Zdunkowska), Zawada oraz folwarków - awluszów Brzeziny, Ludwinów i Zygmuntołów. Rejestrowane natomiast w latach sześćdziesiątych jako miasto Jana Firleja z Dąbrowicy (1553 - 1574) leżące przy szlaku handlowym z Korony na Litwę na krótko stały się siedzibą zboru kalwińskiego.

W nowy okres rozwoju wkraczają Czemierniki jako ośrodek miejski za syna wspomnianego Jana Firleja - Henryka Firleja (1574 - 1626), biskupa łuckiego i plockiego, następnie arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa. Właściciel ten także dobry organizator i gospodarz, a zarazem cieszący się

dużymi wpływami w całej Rzeczypospolitej, poparciem ówczesnego papieża likwiduje zbór kalwiński i zakłada misję Jezuitów do "oczyszczenia miasta z heretyków". Przywilejem z 1602 r. potwierdza dotychczasowe prawa i obowiązki mieszczan czemiernickich. Kolejnym przywilejem z 1606 r. w celu uatrakcyjnienia osadnictwa w tym mieście i poprawy materialnej sytuacji społeczności mieszczan przyznaje prawo do wyrobu

Henricus Firlej stemmaticus Lewart
primus Cancellarius et Regii Vicecancellarius, non
Placensis Episcopus, tandem Archiepiscopus Gnesae
et Reg. Primas, obiit A. D. 1606. aetatis 68. Eccl. Le-
wart. anno 1606.

Henryk Firlej, h. Lewart

piwa i wódki. W celu zabezpieczenia mieszczan przed konkurencją Żydów, wzbrania tym ostatnim zamieszkiwania na obszarze miasta Czemiernik. Zwalnia mieszkańców od dotychczasowej powinności pieszej, a w zamian za nadane prawo do własności gruntów zobowiązuje do oddawania corocznie z każdego nadziału półtora kwarty owsa. Zabezpiecza fundusz na wzniesienie ratusza w mieście "gdzie magistrat posiedzenia miał odbywać i archiwum miało być zachowane". Jednocześnie kosztem olbrzymich nakładów finansowych przy pomocy sprowadzonych architektów i budowniczych przekształca tenże H. Firlej Czemierniki w swoją rezydencję. Osiaga to przez wzniesienie w latach 1603 - 1617 pałacu murowanego wraz z zespołem fortyfikacji jako dworu trzytraktowego na planie prostokąta o trzech kondygnacjach i fortyfikacjach bastionowych typu starowłoskiego, monumentalnego murowanego kościoła parafialnego poświęconego Najświętszej Pannie Maryi i Św. Stanisławowi wraz z budynkiem mansjonarii zwieńczonym wspaniałą attyką. Wreszcie poprzez założenie przez ogrodników i agronomów z Flandrii wspaniałych ogrodów. Te ostatnie zdobyły wkrótce sławę na całą Rzeczypospolitą, a podziw dla nich zachowali tej miary dziejopisowie jak Sztarowolski i A. Cellarius. Wzniesienie tak okazałych obiektów zmusiły z drugiej strony właściciela do znacznego powiększenia miasta i częściowej jego translokacji. Czynił to przywilejem

z 4 VI 1622 r. jako "miasta Czemiernik i częściowej translokacji w ziemi lubelskiej Pan i Dziedzic". Nadawał mieszczanom czemiernickim chcą "nowymi prawami i wolnościami trudziez wygód pomnożeniem przyozdobić" aż 471 nowowymierzonych działek tzw. pluss. W tym 257 zlokalizowanych było po obu stronach drogi do Stoczka, a 20 działek w kierunku na wieś Bełcząc. Zwalniał przy tym wszystkich chętnych nabywców od wszelkich robocizn na rzecz "dworu czemiernickiego" z tytułu posiadania tychże gruntów. Potwierdzał miastu posiadane prawo magdeburskie, prawo do wyrobu i sprzedaży przez mieszczan wódki i piwa. Precyzował jednocześnie zakres obowiązków i wysokość opłat z tego tytułu. Nadawał prawo korzystania przez mieszczan z lasów czemiernickich raz w tygodniu we czwartek "na opał i potrzebę domową". Sancjonował funkcjonowanie w mieście trzech porządków tj. wójta z ławą radziecką, magistratu i zgromadzenia pospółstwa. Ściśle precyzował porządek corocznego wyboru władz miejskich i precyzował ich kompetencje. Uposażał zarząd miasta w nowe grunta w wielkości dwu pluss i łakę. Przyjąć też należy, że w tym czasie miasto otrzymało nowy herb przedstawiający Madonnę w złotej koronie, jakby klęczącą na półksiężycu, w zielonej szacie i białym płaszczu na niebieskim tle zachowany w tradycji miejscowej do dzisiaj.

Wzniesienie okazałego obiektu architektonicznego w tym mieście, ponowienie prawa magdeburskiego jak też poważne jego powiększenie i zagospodarowanie przyczyniły się do awansu Czemiernik do jednej ze znaczniejszych prywatnych rezydencji w Rzeczypospolitej szlacheckiej. Miasto Czemierniki w połowie XVII w. osiągnęły liczbę 200 domów i 1,3 tys. mieszkańców. Znaczenie tej rezydencji podkreśla fakt, że od października 1625 r. do stycznia 1626 r. przebywał tam cały dwór królewski z królem Zygmuntem II Wazą, jego żoną Konstancją i córką Anną Katarzyną, znajdując schronienie przed panującą w tym czasie zarazą w Krakowie. Miasto Czemierniki jako jedna z rezydencji rodu Firlejów szczęśliwie funkcjonowało do czasu najazdu Szwedów w 1655 r. Kolejny właściciel, także Henryk Firlej z Dąbrowicy, biskup przemyski i poznański, syn Jana Firleja i Geretrudy Opalińskiej nie posiadał

jednakże tych zdolności co prymas H. Firlej. Miasta zniszczonego w latach 1656 - 1657 nie tylko nie potrafił odbudować, ale i faktycznie doprowadził cały ten wspaniały ród Firlejów do ruiny.

Miasto Czemierniki w trudnych czasach dla Rzeczypospolitej

II poł. XVII - XVIII w.

Na początku lat siedemdziesiątych XVII w. dobra czemiernickie wraz z miastem Czemierniki, którego liczba mieszkańców zmniejszyła się o 80 % przeszły drogą kupna w ręce Jana III Sobieskiego. W 1676 r. liczyły zaledwie 218 mieszkańców, w tym 12 Żydów. Na początku XVII stulecia ponownie

Jan III Sobieski. Szytych B. Rariata
wg rysunku H. Gascara

spłądrowane przez Szwedów, a następnie przez Rosjan mimo potwierdzenia przywilejów przez króla Jana III Sobieskiego o następnie przez Jakuba Sobieskiego w niewielkim stopniu zostały odbudowane. Wysiłki kolejnych właścicieli miasteczka i dóbr czemiernickich rodu Humieckich w tym przyznanie przywilejem króla Augusta II w 1732 r. 10 jarmarków "w tym miasteczku co rok odbywać się mających" poprawiły sytuację materialną mieszczan czemiernickich. W połowie XVIII w. Czemierniki były miastem posiadającym drewniany ratusz w centrum miasta przy rynku, sześć ulic, kościół rzymskokatolicki, do 10 kramów miejskich, bożnicę i liczyły ponad 700 mieszkańców. Znaczącą grupę wśród mieszkańców miasteczka stanowili Żydzi, zajmujący się rzemiosłem i handlem.

Ponownie lepszy okres miasteczko przeżyło za nowego właściciela Stanisława Małachowskiego herbu Nałęcz (1736 - 1809), referendarza wielkiego koronnego, marszałka Sejmu Czteroletniego, prezesa Komisji Rządzącej, prezesa Rady Ministrów, prezesa Senatu i pierwszego wojewody Księstwa

Małachowski Stanisław. 1736 - 1809.
Marszałek Sejmu Czteroletniego

Warszawskiego. Poprawił on finansowe sprawy miasteczka, wprowadził przepisy przeciwpożarowe, założył szkołę elementarną, kasę gromadzką, aptekę i ustanowił cyrulika. Na utrzymanie aptekarza i cyrulika przeznaczył kwotę 60 tys. złotych polskich zabezpieczonych w dobrach czemiernickich. Miasteczku potwierdził prawo magdeburskie, dotychczasowe prawa i przywileje. zwolnił mieszczan - rolników od odrabiania

pańszczyzny z tytułu posiadanych gruntów, a liczbę tzw. szarwarków ograniczył do ośmiu dni w roku. [Dzięki wysiłkom tegoż właściciela, pana światłego i wielce zasłużonego Rzeczypospolitej liczba mieszkańców miasteczka w 1787 r. osiągnęła liczbę 971 osób z czego 249 mieszkańców było Żydami.

W czasach nowożytnych

Na początku XIX stulecia miasteczko Czemierniki wraz z przyległymi dobrami mocą testamentu S. Małachowskiego przeszły w ręce Urszuli - córki Konstancji i Dominika Radziwiłła. Stanowiąc centrum dóbr czemiernickich złożonych z 5 wsi i 3 folwarków liczyły w 1810 r. 203 domy i 966 mieszkańców, korzystały z samorządu, posiadając samodzielnego burmistrza. Pierwszym znanym burmistrzem miasteczka w czasach nowożytnych był Teodor Aleksandrowicz. W okresie Królestwa Kongresowego miasteczko Czemierniki będące własnością Michała ks. Radziwiłła, późniejszego, nieudanego wodza powstania listopadowego 1830/1831 r. stanowiły centrum jego dóbr czemiernickich liczących 5 wsi i 3 folwarki. Ono samo w przededniu wybuchu powstania listopadowego 1830/1831 r. liczyło 130 domy mieszkalne i 931 mieszkańców. Posiadało jako miasteczko rolnicze urząd municypalny złożony z burmistrza, kasjera i czterech ławników. Burmistrzami byli: Grzegorz

Chruścielewski (1819 - 1820), Ryszard Dobrowolski (1820 - 1822), Józef Belkowski (1822 - 1825), Jan Time (1825 - 1828), Karol Ciagliński (1828 - 1831). Stanowiły siedzibę parafii rzymskokatolickiej, kahału (tj. gminy żydowskiej). Centrum miasteczka stanowił rynek z sześcioma ulicami, kilkoma jatkami, kościołem rzymskokatolickim, bożnicą, szkołą elementarną i apteką. Fundusz kasy miejskiej kształtował się między sumą 900 a 950 złp. Rzemiosło i drobny handel spoczywał w rękach Żydów. Pod względem administracyjnym miasteczko należało do powiatu lubelskiego województwa lubelskiego.

W okresie działań wojennych 1830/1831 r. miasteczko znalazło się poza obszarem przemarszów wojsk, chociaż właściciel miasteczka M. ks. Radziwiłł duże sumy wyłożył na rzecz powstania. W okresie międzypowstaniowym 1831 - 1863 Czemierniki będące centrum dóbr czemiernickich wspomnianego M. ks. Radziwiłła, a po jego śmierci jego żony Aleksandry ze Steckich, a następnie rodu hrabiów Krasieńskich należały do grup 23 miast i miasteczek w pow. lubelskim guberni lubelskiej. Posiadały charakter miasteczka rolniczo - handlowego centralnie położonego w stosunku do całych dóbr czemiernickich. Posiadały odrestaurowany zamek Firlejów, kościół parafialny murowany, kilkanaście kramów przy rynku, aptekę, bożnicę i dom miejski zwany "Oberzą". Korzystały z prawa do samorządu miejskiego, gdzie stanowisko burmistrza sprawowali Karol Ciagliński, a następnie Paweł Zabielski. Na etacie kasy

Zygmunt Krasieński

mięskiej oprócz burmistrza - kasjera miasteczko utrzymywało policjanta. Miasteczko było siedzibą parafii rzymskokatolickiej i gminy żydowskiej, znajdowała się też jedna z 23 rządowych szkół elementarnych, w pow. lubelskim gdzie nauczycielami byli: Jakub Ignacy Salaga, Aleksander Namysłowski, Tadeusz Brzoza. Korzystało z prawa do sześciu jarmarków: we wtorek po Zwiastowaniu, na

Najświętszą Pannę Marię, po Św. Stanisława, po Piotrze i Pawle, przed Szymonem i Judytą, i po Andrzeju Apostole. Słynęły jak całego dobra czemiernickie z hodowli owiec, bydła i jedwabników. W 1860 r. będąc formalnie w posiadaniu Zygmunta Krasińskiego - poety i autora "Nieboskiej Komedi" liczyły Czemierniki 194 domy mieszkalne i 1408 mieszkańców, z czego 315 osób stanowili Żydzi. Właścicielowi zaś przynosiły rocznie 1500 rubli czystego dochodu.

W okresie Powstania Styczniowego 1863/1864 r. było miejscem walki kawalerii powstańczej płk. Adama Zielińskiego z oddziałami rosyjskimi. Bezpośrednio po upadku tegoż powstania zachowując status miasta "posiadało pod sobą 29 mórg", 609 mórg było pod łąkami i pastwiskami, 2223 morgi zajmowały grunty orne i ogrody, a 194 morgi stanowiły lasy. Liczyło 1361 mieszkańców i posiadało 199 domy mieszkalne, w tym 3 domy murowane. Posiadało charakter rolniczo-handlowego miasteczka wspomnianego rodu Krasińskich administrowanych przez rodzinę Kotarbińskich. Rolnictwem zajmowali się mieszczenie wyznania rzymskokatolickiego, handel zaś był w rękach Żydów czemiernickich. Prowadzili oni kramy i sklepy, a kilku z nich zajmowało się rzemiosłem. W 1869 r. na mocy ukazu carskiego w ramach praktyki represji władz carskich za wywołane Powstanie Styczniowe 1863/1864 r. Czemierniki podobnie jak inne trzy miasteczka w pow. lubartowskim guberni lubelskiej utraciły status miejski i zamienione na "posadę" (osadę).

W latach 1875 - 1880 już jako jedna z osad w pow. lubartowskim liczyły 2016 mieszkańców, ale tylko 184 domy mieszkalne. Stanowiły nadal centrum dóbr czemiernickich składających się oprócz osady, z trzech folwarków (Skruda, Belcząc, Tarchówka) z młynem wodnym, tartakiem, browarem, cegielnią i dwoma olejarniami. Obok obiektów zamkowych w osadzie był urząd gminy, murowany rzymskokatolicki kościół parafialny pw. Św. Stanisława, bożnica, szkoła początkowa i kasa wkładowo-zaliczkowa.

W latach dziewięćdziesiątych natomiast stanowiąc z okolicznymi wsiami część dóbr Zygmunatów leżących w pow. lubartowskim należały do Karola

Rogera hr. Raczyńskiego (1878 - 1946), jednego z pionierów polskiego automobilizmu, pierwszego właściciela samochodu na ziemiach polskich, wybitnego działacza sportowego i społecznego. Jako osada liczyła 2369 mieszkańców, gdzie niewiele ponad 60% stanowili wyznawcy kościoła rzymskokatolickiego, ponad 36% Żydzi. W okresie wydarzeń rewolucyjnych 1904 - 1912 na ziemiach polskich osada

Karol Roger Raczyński

była miejscem kilku strajków robotników rolnych inspirowanych przez miejscową komórkę Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL). Znanymi działaczami tej organizacji w pow. lubartowskim byli Józef Piotrowski, Franciszek Szlenk i Józef Lis. Były też Czemierniki w 1905 r. miejscem znacznej manifestacji patriotyczno - religijnej tzw. Banderii. W 1906 r. powstało tutaj jako jedno z pierwszych w guberni lubelskiej kółko rolnicze tzw. staszicowskie z inicjatywy Józefa Dudka. W przededniu natomiast wydarzeń listopadowych 1918 r. w osadzie tej w oparciu także o okoliczne wsie zawiązała się Polska Organizacja Wojskowa (POW), której pierwszym komendantem został Teodor Zieliński, faktyczny jej założyciel. Funkcjonowało Towarzystwo Sportowe "Piechur", Liga Kobiet założona przez Felicję Rynkową oraz Towarzystwo Upowszechniania Oświaty "Światło".

W Polsce Odrodzonej 1918 - 1939

Po odzyskaniu niepodległości osada Czemierniki licząca 280 domów i 2400 mieszkańców, gdzie ponad 40% ogółu mieszkańców stanowili Żydzi zachowała status siedziby jednej z 14-tu gmin w pow. lubartowskim woj. lubelskim. Pozostała także siedzibą parafii rzymskokatolickiej i żydowskiej gminy wyznaniowej. W końcu lat dwudziestych W. Świątkowski w swojej czwartej wycieczce po kraju z 1928 r. charakteryzował następująco osadę:

"mieszkańcy Czemiernik to
rolnicy i drobni rzemieślnicy,
najwięcej tu rolników,
szewców, grabarzy, kowali,"
w innej części zaś dodawał
"trzytysieczne miasteczko nie
ma ani jednego sklepu
polskiego". Faktycznie osada
Czemierniki będąca w

Fronton Palacu Firlejów

miejscowej tradycji miasteczkiem liczyła ok. 300 domów i 2,5 tys. mieszkańców. Centrum osady stanowił rynek z siedmioma ulicami przy którym znajdowało się kilkanaście sklepów i sklepików, ponad 30 zakładów rzemieślniczych (w tym 10 krawców, 5 szewców, 5 bednarzy, dwie piekarnie, dwa młyny, dwie restauracje, kilka kaszarni, jedna gremplarnia, jedna olejarnia. Obok zachowanych fragmentów dawnego zamku Firlejów był murowany kościół parafialny pw. Św. Stanisława, bożnica, urząd gminy, urząd pocztowy, siedmioklasowa szkoła powszechna, apteka, Dom Ludowy, kasa spółdzielcza. Zgodnie z dawną tradycją osada -korzystała z prawa do odbywania ośmiu jarmarków. Pozycję siedziby gminy i miejscowego ośrodka rzemieślniczo-handlowego Czemierniki zachowały do wybuchu II wojny światowej. Na dzień 1.01.1939 r. będąc jedną z 16-stu gmin pow. lubartowskiego w woj. lubelskim obejmowały 22 wsie podzielone na 11 sołectw z liczbą 7,5 tys. mieszkańców. W osadzie i na obszarze gminy tej przez cały okres międzywojenny funkcjonowały: Spółdzielcze Stowarzyszenie "Zgoda", oddział Związku Kupców Żydowskich, dwa koła Związku Młodzieży Wiejskiej w Rzeczypospolitej Polskiej "Wici", dwa koła Związku Młodzieży Wiejskiej "Siew", koło Ligi Morskiej i Kolonialnej, oddział Związku Strzeleckiego, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej, dwie Ochotnicze Straże Pożarne, pięć kółek rolniczych (w tym jedno w osadzie) oraz kółko łowieckie. Działalność agitacyjno-propagandową prowadziły ponadto dwa koła Stronnictwa

Ludowego oraz miejscowy Komitet Komunistycznej Partii Polskiej. Czemiernicka społeczność żydowska obok wspomnianego oddziału Związku Kupców Żydowskich zorganizowana była w miejscowym oddziale Stowarzyszenia Dobroczynnego "Gemilus Chesed" i kole żydowskiego Towarzystwa Gimnastyczno-Sportowego "Barkochwa"

W latach wojny i okupacji 1939 - 1944

W czasie działań wojennych 1939 r. Czemierniki były miejscem przemarszu oddziałów kawalerii "Zaza" gen. Zygmunta Podhorskiego. Następnie lasy czemiernickie były wyznaczone na koncentrację oddziałów WP płk. Tadeusza Zieleniewskiego a następnie płk. Adama Zakrzewskiego, które następnie wycofały się na punkt zaporowy Sławatycze.

Okupacja hitlerowska w tej miejscowości "przyniosła" instalację posterunku policji granatowej w końcu 1939 r. oraz utworzenia z początkiem 1940 r. getta dla czemiernickiej społeczności żydowskiej. Osada i jej najbliższe okolice były miejscem szeregu egzekucji i bestialskich mordów dokonanych przez Niemców. W 1942 r. rozstrzelanych zostało przez żandarmów z Radzyna Podlaskiego 36 Żydów, wśród nich dwunastu członków miejscowej Rady Żydowskiej pod pretekstem biernego oporu. W 1943 r. zginęło dalszych 35 Polaków i Żydów podejrzanych o sprzyjanie partyzantom. Była bowiem osada Czemierniki w tym okresie miała być ośrodkiem lokalnych sił polskiego ruchu oporu. Od 1940 r. funkcjonowała tutaj komórka konspiracyjna Stronnictwa Ludowego "Roch" kierowana przez Edwarda Cholewę. Działał oddział Batalionów Chłopskich (BCh) pod komendą Aleksandra Karczmarza ps. "Tulipan" i Oddział specjalny BCh Władysława Kostrzewy ps. "Kość". Istniała gminna organizacja Ludowego Związku Kobiet z przewodniczącą Anną Greszczakówną ps. "Mrówka". Funkcjonowała miejscowa placówka Armii Krajowej (AK) i komórka Stronnictwa Narodowego (SN). W grudniu 1942 r. Czemierniki były miejscem potyczki oddziału Gwardii Ludowej (GL) im. J. Bema z oddziałem niemieckim, a w kwietniu 1943 r. innego oddziału GL z

niemiecką ekspedycją karną. Udaną akcją na miejscowy urząd gminy w maju 1943 r. przeprowadził oddział specjalny BCH pod dowództwem Stanisława Sternika ps. "Ster". Latem 1944 r. natomiast kilkoma udanymi akcjami popisał się oddział AK ppor. Tadeusza Pośpiecha ps. "Brzechwa".

Lata 1944 - 1994 (ostatnie pół wieku)

Po wyparciu oddziałów niemieckich 25 VII 1944 r. przez formacje radzieckiej 8 Armii gwardyjskiej I Frontu Białoruskiego w Czemiernikach jako siedzibie jednej z 15 gmin w pow. lubartowskim wkrótce powołana została Gminna Rada Narodowa. Nie oznacza to jednak, że osada ta nie była miejscem walki bratobójczej, która pochłonęła ofiary. Czemierniki jako osada o charakterze rolniczym 1300 mieszkańcach obok uruchomionej szkoły podstawowej w końcu lat czterdziestych wzbogaciła się o powstałą trzyletnią Szkołę Przysposobienia Rolniczego. W 1951 r. zawiązała się tutaj Konserwacyjna Spółka Wodna, a następnie Gminna Spółdzielnia Samopomoc Chłopska. W 1957 r. Czemierniki jako jedna z osad o 1500 mieszkańcach, siedziba gromady o pięciu sołectwach, jedna z 34 gromad włączona została w skład pow. radzyńskiego woj. lubelskiego. W końcu lat sześćdziesiątych jako osada o 2 tys. mieszkańców będąc siedzibą jednej z większych gromad w pow.

radzyńskim posiadając zachowany w centrum prostokątny rynek z układem ulic, z elementami staropolskiego układu urbanistycznego z górującą sylwetką kościoła rzymskokatolickiego posiadała swój swoisty urok. Oprócz siedziby urzędu gromadzkiego, urzędu poczty, posterunku Milicji Obywatelskiej była w osadzie siedmioklasowa Szkoła Podstawowa, Szkoła Rolnicza, biblioteka i apteka. Natomiast w latach sześćdziesiątych w

Wieża kościoła parafialnego 1603 - 1614

Czemiernikach funkcjonował Komitet Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), Komitet Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (ZSL), koło Związku Młodzieży Wiejskiej, kółko rolnicze, ochotnicza straż pożarna, Ludowy Zespół Sportowy "Orzeł". W osadzie było kilka sklepów, piekarnia i młyn Gminnej Spółdzielni "Sch", Ośrodek Zdrowia, Bank Spółdzielczy i Ośrodek Adaptacyjno - wychowawczy ulokowany w pałacu Furlejów. Ponownie stając się z końcem grudnia 1972 r. siedzibą jednej z dziesięciu gmin w pow. radzyńskim z sołectwami: Belcząc, Czemierniki, Lichty, Niewęgłosz, Skoki, Stoczek, Stójka i Wygnanów. Osada Czemierniki do połowy 1975 r. pozostała w województwie lubelskim. Włączone w czerwcu 1975 r. do nowopowstałego województwa białkopodlaskiego Czemierniki jako gmina liczyły 5799 mieszkańców, 108,3 km² powierzchni, gdzie było dziewięć sołectw i czternaście miejscowości. W planie zagospodarowania przestrzennego woj. białkopodlaskiego z 1977 r. zaliczone do podregionu radzyńskiego jako ośrodek gminy bez oznaczenia wyraźnych celów rozwojowych pozostały do dzisiaj w luźnej łączności. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych i na początku osiemdziesiątych Czemierniki pozostały osadą o dużych walorach turystycznych, liczącą 1900 mieszkańców. Zachowując status ośrodka gminnego i siedziby jednej z parafii rzymskokatolickich charakteryzowały się zachowanym układem urbanistycznym z dużym rynkiem w centrum. Siedzibę swoją posiadały: Urząd Gminy, urząd Pocztowo-Telekomunikacyjny, Gminny Ośrodek Kultury, Gminna Biblioteka Publiczna, Bank Spółdzielczy, Ośrodek Zdrowia, przedszkole, posterunek Milicji Obywatelskiej. Zlokalizowane też były takie instytucje jak Spółdzielnia Kółek Rolniczych, Zakład "Gracji", Gminna Spółdzielnia "Sch", Klub Rolnika, Lecznica dla zwierząt, młyn, Państwowy Dom Dziecka, apteka. Było kilka sklepów, wytwórnia wód gazowanych, kilka zakładów rzemieślniczo - usługowych, dwie piekarnie (w tym jedna prywatna), restauracja "Wenecja". Partie i organizacje społeczno - polityczne reprezentowała organizacja gminna PZPR o 306 członkach, gminny komitet ZSL o 164 członkach, organizacja Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej o 295 członkach. Funkcjonowało na

obszarze gminy dziewięć Kół Gospodyń Wiejskich (w tym jedno koło w osadzie Czemierniki), sześć jednostek Ochotniczej Straży Pożarnej (w tym jedna w osadzie Czemierniki). W końcu natomiast lat osiemdziesiątych Czemierniki zachowując status siedziby gminy i parafii rzymskokatolickiej liczyły jedynie 1800 - 1700 mieszkańców. Zachowując nadal cechy staropolskiego układu urbanistycznego z rynkiem w centrum i układem siedmiu ulic pełniły nadal rolę lokalnego ośrodka wymiany dla rolniczego zaplecza.

Obok właścicieli Czemiernik z rodu Firlejów, w tym zwłaszcza zasłużonego dla tego staropolskiego ośrodka miejskiego prymasa H. Firleja "pana szczodrego i biskupa zacnego", który Czemierniki przekształcił w ciekawe miasto - rezydencję, czy formalnie związanego z tą miejscowością Zygmunt Kraśińskim - jednym z trzech polskich wieszczów. Losy Czemiernik związane były przez fakt posiadania majątku czemiernickiego także ze wspomnianą osobą K. R. Raczyńskiego. Wielkimi synami Czemiernik byli bracia Józef i Miłosz Kotarbińscy synowie Jana Kotarbińskiego, zarządcy majątku czemiernickiego hr. Kraśińskich. Pierwszy z nich Józef Kotarbiński (1849 - 1928) był dziennikarzem, literatem, reżyserem, dyrektorem wielu teatrów. Drugi zaś Miłosz Kotarbiński (1854 - 1944) to uznany malarz, ilustrator, pedagog, kompozytor i krytyk, ojciec Tadeusza Kotarbińskiego - jednego z najwybitniejszych filozofów polskich. Inną piękną postacią i synem Czemiernik był ks. Baltazar Paśnikowski vel Paśnik (1830 - 1863) współtwórca prowincjonalnej organizacji spiskowej w województwie lubelskim, zamordowany w wieku 33 lat. Nierozerwalnie z dziejami Czemiernik łączą się także wcześniej wspomniane postacie w osobach: T. Zielińskiego, Jana Krupy, F. Rynkównej, A. Greszczkównej.

Bibliografia: [Literatura uzupełniająca]

1. Baliński M. Lipiński T. Starożytna "Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym" t. II, Warszawa 1844, s. 114 - 115,
2. Bogdanowski J.: Obwarowanie czemiernickiego dworu,
"Ziemia" R. 1957, Nr 5, s. 12,
3. Chlebowski B. : Czemierniki [w:] Słownik Geograficzny Królestwa
Polskiego i innych krajów słowiańskich wyd. pod red.
F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego i W. Walewskiego,
t. I, warszawa 1880, s. 792 - 793,
4. Czemierniki [w:] Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana,
t. XIII - XIV, Warszawa 1894, s. 808,
5. Ćwik W., Reder J.: Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych, ustroju władz, Lublin 1977, s. 103-106,
6. Gumowski M. : Herby i pieczęcie miejscowości województwa
lubelskiego, Lublin 1959, s. 27,
7. Jusyk F. : Z konspiracji w lubartowskim. Wspomnienia,
Warszawa 1982, s. 89-90, 147, 169-175, 193-194,
8. Kurzątkowska A. : Czemierniki, "Ziemia" R. 1957 Nr 3, s. 6-8,
9. Koprukowniak A. : Ruchy rewolucyjne na wsi lubelskiej 1905 - 1907,
Lublin 1967, s. 82, 200 - 223, 257,
10. Mencil T.: Wieś pańszczyźniana w Królestwie Polskim w poł. XIXw.,
Lublin 1988, s. 129 - 130, 192,
11. Miasta polskie w Tysiącleciu, t. I, Wrocław - Warszawa - Kraków 1965,
s. 703. tablica L,
12. Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta
hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939 - 1945,
Województwo białkopodlaskie, Warszawa 1984,
13. Śliwina W., Tracz F. : Ziemia Lubartowska. Szkic monograficzny,
Lublin 1928, s. 23 - 25,
14. Nazwy miast Lubelszczyzny, Lublin 1964.

$\overline{I}^c$
 $\overline{G}e$